

MIGRÁCIÓT KUTATNI A HATÁR MENTÉN

NAGY Terézia

főiskolai docens | nagy.terezia@szte.hu

Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék | 6726 Szeged, Temesvári körút 31.

Emlékszem az első napomra, amikor épp csak diplomázva, szociológusként, kvalitatív módszertanok elkötelezett híveként siettem a vasútállomásra, hogy meghallgassanak az RKK békéscsabai csoportjában – ijedten, mint (talán) minden „zöldfülű”. Próbáltam elképzelni, vajon mit is tehetek én hozzá az ottani kutatásokhoz, s csak később szembesültem azzal, hogy amit akkor tudtam, az a kevésnél is kevesebb, mert a térbeliségről, a térről ilyen módon nem gondolkodtunk, ahogy ők ott, akkor. Emlékszem az első pár munkanapra, amelyek nemcsak arról szóltak, hogy mit is kell tenni, hanem megkezdődött a szakmai integrációm is. Ezt persze csak ma tudom, akkor ugyanis mindössze azt láttam, hogy földrajzos kollégák beszélnek olyasmiről, ami majdnem szociológia, de mégsem; szempontokat rajzolnak eléem, bevonnak a gondolkodás folyamatába, érdekli őket a véleményem, formálják azt, mert olvasnivalót kapok, de hozhatok is olvasnivalót, mert arra is nyitottak.

Emlékszem, hogy Nagy Erika kiterít eléem egy térképet, és magyaráz, s ma is nevetek azon, ahogy ott rájöttem, hogy nem ugyanazt értjük a depressziós területen. Miközben pedig készült egy akkor épp fontos statisztikai elemzés, Timár Judittal órákat beszélgettünk – én módszertanról, ő pedig genderföldrajzról, s amit hallottam tőle, azt még ma is beépítem az óráimba.

Szakmai integrációt említettem, amibe beletartozott az, hogy mindenben megtalálták a kis zöldfülű szociológusuk helyét: érdekelte őket az antropológia, mert engem érdekelt; elvittek mindenhova, ahova mentek, találkozók, konferenciák jöttek, szakirodalmi ajánlások cserélődtek, amiről azután lehetett és volt is kivel beszélni. Néha azt éreztem, a nap nagy részében csak eszmét cserélünk, hogy az intézeten kívül töltött kutatónapokon jobban menjen a munka.

Közben egyre közelebb jutottunk ahhoz is, hogy arról beszéljünk, a regionális kutatásokon belül én mit szeretnék vizsgálni. Térbeli kötődést kerestünk. Magam csak azt tudtam, hogy ami mögöttem van, azzal már annyira nem kívánok foglalkozni. Két év a szegedi hajléktalancsoportban – nyilván térben áthelyezhető, lehetne ezután békéscsabai hajléktalankutatás, de mégsem. Foglalkoztam underground partiscénával, s bár ennek van egy erős társadalomföldrajzi vonatkozása, sem ez, sem az akkori underground drogfogyasztás nem tűnt az intézet profiljába vágó témának, sem pedig olyannak, amivel megint szeretnék foglalkozni: menni hegyen-völgyön ismét, hogy egy goa vagy psy partira odaérjek. Foglalkoztam iszlámra áttértek élettörténetével (narratív tudományok), magyarországi iszlám közösségekkel is. Előbbit elvetettem, utóbbiról pedig csak később sejtettem meg, hogy mennyire tudnám értelmezni a regionális tudományon belül. Nem, nem, nem...! Ismét jött a térkép, aminek az egyik kis „kockáján” megmutatta Erika, hogy ott van a békéscsabai menekülttábor. Ó, menekülttábor, ez való nekem! Ez is lehet regionális tudomány? Lehet!

Ha vannak ott muszlimok, akkor máris helyben vagyok. De hogy lehet oda bejutni? Kis kutakodás után kiderült, ha önkéntesnek jelentkezem az akkor ott dolgozó Menedék Egyesülethez, akkor bejuthatok, s majd kiderül, mit hozok ki belőle. Azt hittem, földharc lesz az önkéntes helyekért, de tévedtem. Ellenben remek szociális munkásokat ismertem meg, akik átsegítettek az olyan nehézségeken, amelyek az önkéntességgel is, a terepmunkával is együtt járnak. Az első napok kínlódásszerűek voltak: megtanulni az újat; rohangálni a táborban, ahol lényegében akkor élednek, amikor én már mennék a hazafelé tartó vonatomhoz; kézimunkázni a balkáni menedékkérőkkel, amiben ők sokkal ügyesebbek voltak nálam. Ennek ellenére megtaláltuk a helyem. Jól tudtam kapcsolódni a harmadik világból érkezettekkel, főleg a maghrebi, szubszaharai és dél-ázsiai menedékkérőkkel, menekültekkel. S ha velük nem is kézimunkáztunk, de sokat beszélgettünk (értékeltek, hogy tanultam a nyelveiket), és ez az önkénteskedésnek, valamint az én kutatói céljaimnak is egyre jobban megfelelt. Azt akartam tudni, vajon hogy alakul a hozzánk érkezett nemzetközi védelemben részesülők társadalmi integrációja. Ez lett az alapkérdése a Corvinus egyetemen megkezdett doktori képzésemhez kapcsolódó kutatásnak is.

Világosan láttam, hogy léteznek kapcsolódások, melyek hozzájárulhatnak a befogadó társadalomba való integrálódáshoz, de láttam azt is, hogy ezek esetlegesen, sok mindenben múlik, hogy létrejönnek-e, elég erősek-e. Számos, a befogadó társadalmon belüli, kívülálló közösség felé mutató, intenzív, bizalmas, támogató kapcsolat van. A szakirodalom elvitt a diaszpórák felé, s a tapasztalásom is azt mutatta, hogy aki épp nincs a menekülttáborban, az a nagyobb városokban „kapcsolódik”. A terepmunka nagyon intenzív volt táboron belül és kívül, délután és este, hétköznapiakon és ünnepeken. Azon azonban kevésbé változtatott, hogy egyre inkább azt gondoltam: a társadalmi integrációt alternatívákban kell látnom, melyek közül a legvalószínűbb mégis az, ami a saját otthonuk újrateremtésében jelenik meg.

A nemzetközi védelem ekkor még azt is jelentette, hogy integrációs támogatásban, azaz valamiféle csökkenő mértékű ösztöndíjban részesültek mindazok, akik nyelvi tanfolyamon vettek részt, munkát kerestek és lassan lábra álltak – vagy továbbálltak. Kevesen, de maradtak. A kérdéseim pedig csak gyűltek. Beszéltünk határokról földrajzi és kulturális értelemben, kapcsolatokról, etno- és vallási homogenitásról, arról, hogy az elvárások és az elképzelések hogyan befolyásolják a menekülők narratíváit, integrációs kísérleteit. Ekkor kezdtem el beszélni az elképzelt Európáról, a feléjük irányuló elvárásokról, azokról a nehézségekről, amelyekkel itt helyben nagyon nehéz megküzdeni. A *határokról*, amelyek mindig kísérik őket, még akkor is, ha nem csak államhatárról beszélünk, s itt kapcsolódtam először igazán a saját gondolataimmal egy akkori RKK-s kutatáshoz, amely a határkonstrukciókról szólt (Timár 2007).

Ahogy megpróbáltam megérteni a kapcsolatok szerepét az integrációban, cizellálódott bennem a jelenség antropológiai olvasata is: egzotikum, sors, diszkrimináló környezet, kapcsolati hálók, diaszpóra, diaszpórák hálózatai. A kollégák folyamatos érdeklődése mellett módszertani és elméleti háttértem is formálódott. Ami viszont végigkísérte a mindennapokat: a menekülők és nemzetközi védelemben vettek helyzetét keretező jogszabályok állandó változása.

Amikor elkezdtem a menekülttáborban dolgozni, épp nyitva álltak az ajtók. Az érkező menekülők benyújthatták a kérelmüket, nyitott szálláshelyen jelölték ki a helyüket; voltak, akik hosszabb-rövidebb időre maradtak is, s nem azonnal próbálták meg átlépni a nyugati határokat. Ismertek voltak azonban azok a zárt elhelyezési

módok is, amelyek egyre nagyobb teret kaptak, s amelyekkel arra törekedtek, hogy a döntésig (ami csak ritkán volt pozitív, s még ritkábban járt menekültstátusszal) vagy – kitoloncolási határozat esetén – a végrehajtásig zárt „menekülttáborban” töltsék el idejüket a migránsok. A számasságuk hullámzóan, de emelkedett, azonban a nemzetközi védelembe vett személyek aránya mindvégig alacsony maradt.

Reagálva a dinamikára, a bennem s a kollégákban felmerült sokféle kérdésre, a továbblépés két iránya vázolódott. Egyik lehetőség volt a puhább, elbeszélőbb, narratív megközelítés a menekültek (menekülők, kérelmezők, oltalmazottak) otthontól való távolodásáról és új otthonba érkezéséről. Ez főképp a kultúra(k)ról, a másságról, az egzotikumokról, a találkozásokról, a kölcsönös elképzelésekről szólt. Emellett ott volt az az irány, amely részben a mobilitásról, részben az integrációról, de még inkább az integráció kudarcairól szólt. Ebben főként a kapcsolatok hálózati megközelítése segített. Meg kellett értenem, hogy a kapcsolatok valóban fontosak, de sokkal erőteljesebb az etno- és valláshomogén kapcsolatok jelenléte az utazás teljes terjedelmében, sőt ott is, ahol integrálódni akarnak, így ezek a kapcsolatok elsődlegesen a diaszpórákhoz kötik a frissen érkezetteket. Tulajdonképpen az intenzív, intim kapcsolatok a diaszpórákhoz, a kevésbé intenzívek a diaszpóra hálózataihoz kötődnek, és csak a funkcionális, jellemzően munka-, esetleg párkapcsolat kötődik a befogadó társadalomhoz. Ez előjelezte azt, hogy a kapcsolatokkal, a kötődésekkel foglalkozzam. Csak lépésről lépésre haladva – elsősorban a narratív interjúk hatására – jöttem rá, hogy a kapcsolatok megléte mellett azok hiánya is mennyire fontos lesz az integrációban (vagy épp az integráció sikertelenségében).

Mindeközben ismét közel kerültem a térbeliséghez. Egyszerre kellett látnom, hol tartanak az útjukban. Hol tart a visszahúzóds és kitágulás az ego-networkjünkben? Hova irányulnak a kapcsolataik: helyben (épp ahol vannak), az *otthon* vagy az eddig megtett útvonal főbb pontjainak irányába? A globális diaszpórahálózat vagy épp a célhely felé? Egyre inkább izgalmasnak tűnt az is, hogy diaszpóraszinten milyen kapcsolataik vannak; merre irányulnak, hogyan kapcsolódnak egymáshoz és a befogadó társadalomhoz; miben támogatják egymást – ahogy akkor és később is gondoltam – a befogadó társadalom testében, mégis azon kívül.

Arra is rá kellett jönnöm, hogy a különböző típusú kapcsolatok hiánya különböző kapcsolati mintázatokat eredményez, s ezek nagyban befolyásolják az integrációt – bárhova is tartson. Minél teljesebb volt gyermek- és fiatalkorában az ego-hálója, minél kevesebb veszteség érte, annál könnyebben, kiterjedtebben alakította a menekülő az új helyszínen a kapcsolatait, ez pedig a sikerességének a kulcsa is. De nem csak a kapcsolatok száma fontos, hanem annak iránya is: homogén és heterogén kapcsolatokban kell gondolkodni, s abban, hogy minden tapasztalás befolyásolja az új kapcsolatok kialakítását.

Mindebből egy újabb elágazás következett. Egyrészt a tapasztalások sokféleségét vizsgáltam a kapcsolatok, kudarcok, multikulturális tapasztalatok, integrációs kísérletek, nyelvtanulás, munkalehetőség, lakhatás, rekreáció stb. területén. Ennek során arra kellett rájönnöm, hogy a sokféle tapasztalás összerendeződik, érlelődik, s így egy olyan új kapcsolódás, integráció jön létre, amely már sokban különbözik az eredetitől. Nem annak helyreállítása, hanem egy reflektált, szelektáló integrációs kísérlet ez, amit a neointegráció fogalommal írtam le (Nagy 2011a). Azt értettem a „neo” előtagon, hogy nem ugyanaz, mint a régi. Nem is lehet ugyanaz, mert már számolatlanul áll a menekülő mögött tapasztalat, s el tudja, el akarja dönteni, hogy mi

az, ami számára még elfogadható, s mi az, ami már nem. Ez beszél a kapcsolatokról, az identitásról, a kultúráról, a vágyakról és a kudarcokról, azon belül a kapcsolati kudarcokról is. Sokat jelentett nekem akkor Derrida differAnce fogalmának olvasata (Derrida 1991), valamint a mitikus Otthon fogalma (Safran 1991; Nagy 2011b), ami szintén az állandóval, a kiindulóponttal való összehasonlításban leledzett. Az Egy zöldfülű antropológus írás (Barley 2009) pedig azt segítette feldolgoznom, hogy a terepen sem működik minden tökéletesen, és lehet hibázni.

A doktori disszertációm már kicsit terepmunkán alapuló, antropológiai megközelítésekkel, szociológiával és hálózatelmélettel „fűszerezett”, ego-hálókat, hálózatokat, etnikai, vallási hovatartozásokat sokoldalúan elemző dolgozat lett.

Miután sikerrel zárult a doktori képzés, újabb szakasz kezdődött a pályámon. Az MTA kutatóhálózatának 2011/12-es átalakítása zajlott, s a szerződéselem lejárt. Bár a személyes kapcsolatok megmaradtak, az intenzívebb kutatás időszaka számomra ott befejeződött. Azonban nem kevés rutinnal rendelkeztem már, amikor finoman emelkedni kezdtek a magyar–szerb határon az esetszámok, és egyre többen érkeztek a balkáni útvonalon.

Időközben Európát is elérte az iszlám terrorizmus, a terrorizmus azon változata, amelyet Osama bin Laden óta ismerünk, s amely miatt a szélsőséges(ebb) csoportokra is súly helyeződött: figyelem, érdeklődés, félelem az egyik oldalon, erőteljesebb térítés és bevonás a másikon. A terepmunkám miatt volt alkalmam közelébe kerülni a kétes megítélésű radikális/szélsőséges/tradicionalista budapesti csoportnak és hálózatának, s megfigyelhettem, hogy a rosszul kapcsolódó aktorok hogyan válnak ún. érkezési pontokká a szélsőséges ideológiák számára.

2015-ben, amikor tavasztól nagyobb nyomás helyeződött a határra és a közlekedési csomópontokra, már természetesnek tűnt, hogy a kirekesztés jelen van a társadalomban, hogy a humanitárius szempontok, az integrációs elképzelések visszaszorultak, de a média még nem igazán beszélt arról, hogy mi történik, miért van esetszám-növekedés. Aztán a civil önkéntesek érzékelték a menekülők szükséghelyzetét, elindultak az első szerveződések, és a médiában is megjelentek az első hírek. Megindult ugyanakkor az idegenellenességet erősítő kormánykampány is (Bernáth, Messing 2015), amely elvezetett egy erőteljes megosztottsághoz: migránssimogatók és -ellenzők egymástól eltérő elbeszélést mondanak el. A terepmunka egyre intenzívebbé vált egyre több akcióval, ahol a kutatói szerepből ki kellett lépni, akár azért, mert menekülőknél vagy épp helyieknek kellett elmagyarázni valamit, vagy mert csökkenteni lett volna jó a konfliktust, de még inkább akkor, amikor önkéntesként a hírheft Hangárban sebeket, betegeket láttam el. Mégis, még ez is tartalmas beszélgetéseket jelentett, amelyek segítettek megérteni a migrációs hullámot belülről, s amelyek ma is emlékeket idéznek: egy afgán kiskamasz tekintetét, a kiszolgáltatott nők kezét az egészségügyi pakkért nyúlva, a kitörő pánikot, a sorokban állók sokaságát. A másik oldalon, ahol még gyalog, csomagokkal, házikedvencet cipelve, gyerekeket féltve jönnek a határ felé, s néha várnak, kérdeznek, mindent tudni akarnak. Végül, ahogy oldalról-kívülről néztem a sérülékeny csoportok kapcsolati (és más) kiszolgáltatottságát, a kapcsolatoktól való függés széles spektrumát láttam.

2015 kora őszén a határt fizikailag és jogilag is lezárták, onnantól egyre nehezebb nemzetközi védelemhez jutniuk Magyarországon, s ha eddig tranzitálni jártak erre, akkor ez most csak egy nehezebb útszakasz a cél felé. Hirtelen mindenki értett, jobban értett a migráció és a menekültügy kérdéseire, a kis szekció helyett 300 főre duzzadt

konferencia szólt a migrációról. Én pedig azt éreztem, hogy a terepem elveszett, nem tudom elérni, nem tudok integrációról beszélni-gondolkodni, és persze a megszokott megfigyelés sem lehetséges. A terepemen megnőtt a fluktuáció, nem láttam hasonlót. Így módszertani kérdések merültek fel bennem: a megkezdett terep, elkezdett interjú folytatható-e az online térben, hogyan kell fenntartani a kapcsolatot online, a digitális térben hogyan működhet egy társadalomkutató? Ezekkel a gondolatokkal azonban megint nem voltam egyedül: korábban az RKK-s kollégákkal a terep térbeli kiterjedtsége, fragmentált közösségei volt az egyik fókusz, s így már volt előképe annak, hogyan lehet így, ezek között a keretek között dolgozni.

A migrációs hullám lecsengett, egy folyamatos áramlás azonban megmaradt. Menekültek integrációjáról nem nagyon lehet szó, alig vannak olyanok, akik nálunk nemzetközi védelemben részesültek. A kapcsolati háló dinamikájáról viszont lehet beszélni, elfogadva azt is, hogy tranzitország vagyunk, erőteljesebb illegális áramlással, s azt is, ahogy a digitális tér helyet ad újabb lehetőségeknek.

Az az interdiszciplináris, nyitott, érdeklődő közeg, amelybe akkor belecsöppentem, s amely mindig szeretettel követett, támogatott, nevetett és sírt velem, pótolhatatlan számomra. Mély nyomokat hagyott a munkámon, hogy elfogadták, megértették azokat a gondolatokat vagy terveket, amelyek sehogy sem fértek volna a megszokott keretek közé, mivel multidiszciplinárisnak, határon billegőnek tűnhettek. A kritikai szemlélet, a térbeliség, a gendermegközelítés, az ott töltött évek, a barátságok – mindez az én Békéscsabám.

Irodalom

- Barley, N. (2009): *Egy zöldfülű antropológus kalandjai. Feljegyzések a sárkunyhóból*. Typotex, Budapest
- Bernáth G., Messing V. (2015): Bedarálva. A menekültekkel kapcsolatos kormányzatkampány és a tőle független megszólalás terepei. *Médiakutató* XVI. 4. https://www.mediakutato.hu/cikk/2015_04_tel/01_menekultek_moralis_panic.pdf
- Derrida, J. (1991): Az el-különböződés (La différance). In: Bacsó B. (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 43–63.
- Nagy T. (2011a): Harmadik világbeli menekültek magyarországi integrációjának esélyei. *Esély* 5., 75–99.
- Nagy T. (2011b): Utazó kultúrák és a diaszpórák letelepedése. *Tér és Társadalom*, 4., 20–37. <https://doi.org/10.17649/TET.25.4.1938>
- Safran, W.(1991): Diasporas in Modern Societies. Myths of Homeland and Return. *Diaspora*, 1., 83–99. <https://doi.org/10.1353/dsp.1991.0004>
- Timár J. (szerk.) (2007): *Határkonstrukciók magyar–szerb vizsgálatok tükrében*. MTA Regionális Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézet, Békéscsabai Osztály, Békéscsaba